

УДК 738.1(=512.145)(477.75)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2026.2.11>**Власов Олексій Анатолійович,**

аспірант кафедри образотворчого мистецтва

факультету образотворчого мистецтва і дизайну

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0009-0003-6763-8025

o.vlasov.asp@kubg.edu.ua

ТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ Й ОЗДОБЛЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ ДЛЯ ВОДИ

У статті здійснено комплексний аналіз традиційних форм кримськотатарського керамічного посуду, призначеного для зберігання, перенесення, розливу та ритуального використання води. На основі опублікованих етнографічних описів, типологізації А. Ібрагімової, археологічних досліджень І. Тесленко, матеріалів А. Заатова та Р. Скибіна виділено п'ять основних типів водоносних посудин: гугюм, сураїль (сурахі), куман, хум та йїбрик і здійснено їхній порівняльний морфологічний аналіз. Досліджено взаємозв'язок між функціональним призначенням посудин й особливостями їх форм, конструкції горловини, ручок, наявністю чи відсутністю глазури. Особливу увагу приділено технікам оздоблення – гравіюванню, сграфіто, розпису ангобами, техніці ліпного декору, а також принципу свідомої відсутності поливи як складової функціональної характеристики водоносного посуду. Розглянуто роль кераміки для води у контексті ісламської ритуальної практики (абдест), традиційного садівництва (зрошення у садах-чаїрах) та повсякденного побуту кримських татар. Встановлено, що керамічне виробництво на Кримському півострові має багатовікову історію, а формування кримськотатарських гончарних традицій відбувалося під впливом візантійської, кавказької, перської та середземноморської культур. Продемонстровано, у морфології керамічних форм для води послідовно реалізовано принцип «форма слідує за функцією», адже конфігурація горловини (лійкоподібна у гугюмі, тюльпаноподібна з фільтрувальною шийкою у сураїлі, висока з носиком у кумані, широка відкрита у хумі), тип зливу, форма основи та розташування ручок безпосередньо зумовлені способом використання посудини. Виявлено, що посуд для води охоплює три ключові сфери кримськотатарської традиційної культури: побутову (щоденне перенесення та зберігання води), ритуальну (ісламська практика абдесту) та аграрну (система зберігання та крапельного зрошення у садах-чаїрах за допомогою закопаних у ґрунт хумів). Зроблено висновок, що поліфункціональність керамічного посуду для води засвідчує глибоку інтеграцію гончарного ремесла в усі аспекти життя кримськотатарського народу.

Ключові слова: кримськотатарська кераміка, посуд для води, гончарство, декоративне мистецтво, форма, декор, орнамент, композиція, розпис, художня культура, тюркері, стилістика/стиль, Крим.

Vlasov Oleksiy. TRADITIONAL FORMS AND DECORATION OF CRIMEAN TATAR CERAMIC WATER VESSELS

The article presents a comprehensive analysis of traditional forms of Crimean Tatar ceramic vessels designed for the storage, transportation, pouring, and ritual use of water. Based on published ethnographic descriptions, A. Ibrahimova's typology, archaeological research by I. Teslenko, and materials by A. Zaatov and R. Skybin, five main types of water-carrying vessels have been identified: güğüm, surail (surahi), kuman, hum, and yibrik, and a comparative morphological analysis of these types has been conducted. The relationship between the functional purpose of the vessels and the characteristics of their forms, neck construction, handles, and the presence or absence of glaze has been examined. Special attention is given to decorative techniques – engraving, sgraffito, engobe painting, applied (relief) décor – as well as to the principle of deliberate absence of glaze as an integral functional characteristic of water-carrying pottery. The role of water ceramics is considered within the context of Islamic ritual practice (abdest), traditional horticulture (irrigation in chair gardens), and the everyday life of Crimean Tatars. It has been established that ceramic production on the Crimean Peninsula has a centuries-long history, and that the formation of Crimean Tatar pottery traditions occurred under the influence of Byzantine, Caucasian, Persian, and Mediterranean cultures. It is demonstrated that the morphology of ceramic water vessel forms consistently embodies the principle of «form follows function», since the configuration of the neck (funnel-shaped in the güğüm, tulip-shaped with a filtering collar in the surail, tall with a spout in the kuman, wide and open in the hum), the type of spout, the shape of the base, and the placement of handles are directly determined by the vessel's mode of use. It has been found that water vessels encompass three key spheres of traditional Crimean Tatar

culture: domestic (daily transportation and storage of water), ritual (the Islamic practice of abdest), and agrarian (the system of storage and drip irrigation in chair gardens by means of hums buried in the soil). It is concluded that the multifunctionality of ceramic water vessels attests to the deep integration of the pottery craft into all aspects of the life of the Crimean Tatar people.

Key words: Crimean Tatar ceramics, water vessels, pottery, decorative art, form, decor, ornament, composition, painting, artistic culture, Turkery, stylistics/style, Crimea.

Вступ. Кераміка є однією з найдавніших і найінформативніших категорій матеріальної культури, що відображає рівень технологічного розвитку, естетичні уподобання та побутові практики кожного народу. У кримськотатарській традиції керамічний посуд посідав особливе місце: він був незамінним у повсякденному побуті, сільському господарстві, ритуальній практиці та торгівлі. Як зазначає А. Заатов, кримськотатарська кераміка не досягла таких висот досконалості, як виробництво з металу, проте широко використовувалася у побуті й була незамінною в деяких галузях сільського господарства [7].

Серед усього розмаїття керамічних виробів кримськотатарського народу окрему функціональну групу складає посуд, призначений для взаємодії з водою – її зберігання, транспортування, розливу, охолодження, фільтрації та ритуального використання. Посуд такого штибу найяскравіше демонструє принцип єдності форми й функції, адже конструктивні особливості кожної посудини (форма тулуба, конфігурація горловини, наявність чи відсутність глазури, тип ручок і зливів) безпосередньо зумовлені її утилітарним призначенням [3; 13].

Мета статті – здійснити типологічний аналіз традиційних форм кримськотатарського керамічного посуду для води, дослідити техніки його оздоблення та визначити функціональну зумовленість конструктивних і декоративних рішень.

Матеріали та методи. Джерельну базу дослідження складають етнографічні описи 18 традиційних форм кримськотатарського керамічного посуду, підготовлені в рамках проєкту «Zincir» (2023). За основу взято класифікацію кераміки Кримського ханства розроблену А. Ібрагімовою на основі археологічних матеріалів з розкопок Бахчисарайського Ханського палацу, комплексу Зинджирли медресе та дюрбе хана

Хаджі Герая. Підґрунтям роботи стала монографія І. Тесленко, присвячена керамічним предметам котрими користувалось населення Криму XV ст., стаття Р. Скибіна з оглядом гончарних традицій Криму, а також розділ монографії А. Заатова, присвячена кримськотатарській кераміці.

Дослідження базується на методах типологічного та морфологічного аналізу керамічних форм, порівняльному аналізі функціональних і конструктивних особливостей посудин, а також на систематизації етнографічних, археологічних та історіографічних даних. Класифікацію здійснено за функціональним призначенням посудин у контексті їхньої взаємодії з водою.

Результати

1. Історичний контекст керамічного виробництва в Криму

Керамічне виробництво на Кримському півострові має багатовікову історію. Від стародавніх часів кераміка відігравала значну роль у житті народів, які населяли Крим. Розкопки грецьких колоній на узбережжі виявили розвинені керамічні майстерні з двокамерними печами. В одній із таких майстерень, окрім теракотових статуєток, пов'язаних із культом родючості, виробляли посуд іонійського типу: амфори, тарелі, чаші [4]. В античний період набули поширення такі категорії виробів, як розписна столова кераміка (*terra sigillata*), амфорна тара та піфоси для зберігання води й вина. Ці ранні гончарні традиції заклали підґрунтя, на якому в подальшому формувалося середньовічне керамічне ремесло Криму [1; 5].

Археологічні розвідки 1926 року на узбережжі між Феодосією й Алуштою, які очолював М. Барсамов, виявили гончарні печі VIII–IX ст. у давніх кримськотатарських поселеннях – Капсихорі (нині с. Морське), Ускуті (нині Привітне), біля Чобан-Куле та в Канакській балці. А. Якобсон відкрив понад

двадцять гончарних печей цього періоду, що дало безпосередню підставу стверджувати факт наявності місцевого виробництва основного масиву знайденої кераміки [7].

Із плином часу прослідковується поступова зміна тенденцій в орнаменталіці керамічних виробів. Якщо в XI ст. поливний посуд ще має яскраво виражені риси, притаманні візантійським традиціям декоративно-ужиткового мистецтва, то вже вироби XIII ст. виявляють вплив кавказьких і персидських орнаментальних мотивів [2]. У добу Золотої Орди в Криму поступово формується власний яскравий стиль художньої кераміки високого рівня майстерності. Найбільшого розквіту керамічне виробництво досягло у тодішніх економічних центрах – Солхаті (нині Старий Крим) і Кафі (нині Феодосія), де набуло яскравого самобутнього розвитку.

До XV ст. остаточно сформувався кримськотатарський етнос й, відповідно, побут і ремесла набули власних національних рис, наслідуючи й продовжуючи стародавні традиції. Впродовж XV–XVII ст. Крим переживав стрімкий економічний і культурний розвиток: активно відбувалося становлення міських центрів – Бахчисараю (столиці Кримського ханства), Карасубазару, морського порту Гезлев. Ці міста стали головними осередками кримськотатарських ремесел. На той час у Криму існувало близько 50 цехів, серед них і цех гончарів «Чельмек-чілер» [2]. Майстри об'єднувалися за фахом в цехи, кожен з яких очолював уста-баші – головний майстер. До складу цеху входили також рядові майстри – уста, підмайстри – калфа та учні – шегірт.

І. Тесленко у своїй монографії зазначає, що на XV ст. у побуті населення півострова перебувало не менш, ніж 14 груп керамічних виробів різного походження, з яких три – Південно-Західний Крим (ПЗК), Південно-Східний Крим (ПСК) і Північне Причорномор'я – були продукцією місцевого гончарства, а решта – привозними з віддалених регіонів [10].

У місцевому керамічному виробництві на той час домінували дві традиції з досить високим рівнем розвитку гончарних

технологій. Асортимент виробів групи ПСК, чийм найпотужнішим центром залишалася Кафа, налічував близько 12 видів і 30 типів посудин відкритих та закритих форм.

Після анексії Криму Російською імперією 1783 року спостерігається стрімкий занепад ремісничого виробництва.

Так на кінець XIX – початок XX ст. припадає недовгий час ренесансу кримськотатарської культури, коли майстри ще активно працювали.

Від кінця XIX ст. на півострові почали формуватися невеличкі виробництва промислової кераміки (художніх селікатів) з виготовлення цегли, дахівки, гончарних побутових предметів [12].

На 1920-1930 рр. припадає короткий час відродження традицій кримськотатарського мистецтва (діяла артіль Ілері тощо) [5].

За музейними колекціями відомо про наявність виготовлення утилітарних предметів з кераміки.

Однак наповнення ринку посудом промислового виробництва, відсутність попиту на вироби гончарів неминуче вели до згасання цього ремесла. Депортація 1944 року завдала остаточного удару: з вигнанням кримських татар із Криму обірвалися ланцюжки передачі традицій та навички щодо стародавніх ремесел [7].

2. Місце водоносних форм у загальній типології кримськотатарської кераміки

За матеріалами дослідниці А. Ібрагімової, яка виділила основні форми посуду та надала головні характеристики предметів і способів їх виробництва. Так, всю кераміку Кримського ханства можна розподілити за функціональними ознаками на чотири основні: побутову ємнісну, побутову неємнісну, будівельну, технологічну. Крім місцевих форм були поширені також імпорتنі, привозні. Побутова ємнісна кераміка, своєю чергою, поділяється на дві категорії – посудну (столовий посуд), тарну (призначену для транспортування і зберігання продуктів), також варто зазначити про наявність окремих груп кераміки: світильників, свічників, люльок, обличкувальних елементів міхрабів, фонтанів, сувенірних виробів, аксесуарів тощо [2; 8].

За способом покриття кераміка місцевого виробництва поділяється на дві основні групи: неполивну й поливну. Перший вказаний різновид представлений чотирма основними підгрупами посуду: кухонним, столовим, господарським і спеціального призначення. Саме у межах цієї системи посуд для води займає унікальне місце – він розподіляється одночасно між кількома категоріями. Так, гугюм і сураїль належать до побутового ємнісного посуду тарно-столового призначення; куман – до категорії спеціального (ритуального) призначення; хум – до тарного (господарського) посуду великих форм; йїбрик – до столового посуду. Всі ці форми багатопорційні.

Для збірної назви керамічного посуду загалом найчастіше використовуються слова «бардак», «чельмек», «череп». До головного номена додається визначення, і нова складна дефініція позначає певний вид посуду, наприклад: «гуль-бардак», «чечек-череп» тощо [11].

Майстри-гончарі, які виготовляли посудини великої форми, називалися кузагарами; ті, хто спеціалізувався на відкритих формах (піали, блюда, тарілки), – касегерами [2].

Важливо підкреслити, що посуд для води у кримськотатарській традиції не становить єдину формальну класифікаційну групу – він об'єднується за функцією взаємодії з водою. Саме цей підхід покладено в основу даного дослідження.

3. Різновиди керамічних посудин для води у кримськотатарській традиції

3.1. Гугюм (*Gügüm*) – глечик для перенесення та зберігання питної води

Гугюм – це назва мідних і керамічних посудин, основною функцією яких є перенесення та зберігання питної води. Керамічні гугюми мають середні розміри (близько 30–40 см заввишки), витягнуту форму із звуженим горлом, що розширюється догори як лійка, завдяки чому можна швидко набирати воду з джерела або криниці [2].

Характерними морфологічними особливостями гугюма є: вузьке горло, що оберігає вміст від розхлюпування під час руху; відсутність зливного носика; одна велика ручка,

верхньою частиною закріплена до горла, а основою – до нижньої частини плеча посудини; стійке дно середнього розміру (рис. 1).

Рис. 1. Гугюм. Теракота. XX ст. Приватне зібрання. Бахчисарай, АРК

Принципово важливою характеристикою гугюма є те, що його рідко покривали глазур'ю. Відсутність поливи є не результатом недбалості, а свідомим технологічним рішенням: пористі неглазуrowані стінки дозволяли посудині «дихати» завдяки випаровуванню вологи через мікропори, тим самим надовго зберігаючи свіжість і прохолоду води [2]. Цей принцип – використання природних властивостей теракоти для терморегуляції вмісту – є спільним для всіх основних типів кримськотатарського водоносного посуду і становить їхню головну конструктивну рису.

3.2. Сураїль / *suraxi* (*Surail / Surahi*) – глечик для зберігання й розливу води

Сураїль – один із найпластичніших і найвишуканіших за формою національних різновидів посудин. Це традиційний керамічний глечик, призначений для зберігання й розливу води. Форма посудини має овоїдний тулуб, звужене горло, тюльпаноподібну верхню частину, що закінчується вінцями (рис. 2). Ручка кріпиться до горловини та середини тулуба [2].

Як і в гугюмі, пористі теракотові стінки сураїля, випаровуючи вологу, дозволяють довше зберігати прохолоду води всередині посудини. Проте сураїль має додаткову, унікальну конструктивну особливість – спеціальну конфігурацію горловини, яка виконує

Рис. 2. Сураіль / сурахі. Теракота. ХІХ ст.
Приватне зібрання. Бахчисарай, АРК

функцію фільтра. Під час повільного зливання всі тверді частки (пісок або дрібні камінчики), що потрапили у воду з природних джерел, осідали у шийці посудини, і вода виходила очищеною [2].

Таким чином, сураіль поєднує в собі три функції: зберігання, охолодження та фільтрації води – і кожна з них відображена у його морфології.

Такі традиційні форми кримськотатарської кераміки у більшості випадків зустрічаються без поливи, що підтверджує загальну закономірність: водонесний посуд навмисно лишали неглазурованим задля збереження властивостей просочування вологи крізь черепок теракоти. Втім, існують рідкісні частково глазуровані екземпляри, що може свідчити про декоративну функцію окремих зразків або регіональні варіації.

3.3. Куман (*Quman*) – посудина для ритуального омовіння

Куман – невеликий керамічний глечик із вузьким лійкоподібним горлом, широким вінцями, довгим або коротким носиком і ручкою. Він є невід’ємним атрибутом культури східних народів. Куман використовувався переважно для малого ритуального омовіння – абдесту [2].

Форма цього різновиду посуду є яскравим прикладом ергономічного дизайну, зумовленого особливостями ритуального використання. Плоске широке дно надає стійкості посудині під час встановлення її на мангал – емність із вугіллям, де підігрівали воду для

абдесту. Широке і високе лійкоподібне горло зручне для наповнення водою й запобігає її розхлюпуванню. Носик із тонким вихідним отвором формує довгий вузький струмінь, що дає змогу здійснювати омовіння без надмірної витрати води (рис. 3). Ручка кумана комфортна для перенесення й маніпуляцій, необхідних для абдесту [2].

Рис. 3. Куман. Теракота, полива. ХІХ ст.
Із зібрання Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника.
Бахчисарай, АРК

А. Ібрагімова фіксує тюркський термін «куман» як назву посудини-водолію у вигляді глечика з трубчатим носиком-зливом, що виходив із середньої або нижньої частини тулуба [8]. І. Тесленко у класифікації неполивного посуду ХV ст. виділяє водолії як окремий тип – глечики з трубчатим зливом, прикріпленим у верхній частині тулуба під горлом [10]. Це свідчить про давню й сталу традицію виготовлення посудин цього типу в Криму.

3.4. Хум (*Hum*) – великоформатна посудина для зберігання води

Хум (різновид піфосу у кримськотатарській традиції) – керамічна посудина великого та гігантського розміру, об’єм якої варіювався в межах від 50 до 500 літрів. Вказаний різновид виробів мав витягнуту овоїдну форму з відкритим широким горлом, масивними вінцями і двома невеликими ручками або без них (рис. 4). Дно хума могло бути невеликим пласким або мати конусоподібне завершення з потовщенням на кінці [2].

Як й інші посудини для води, цей різновид посудини не вкривався глазур’ю: його пористі стінки давали змогу виробу «дихати»,

Рис. 4. Хум. Теракота. Селянин з околиць Бахчисараю з хумом / піфосом. Фото 1884 р. (за: [10, с. 54; 150])

випаровувати вологу, охолоджувати вміст, продовжуючи термін зберігання рідини.

Також хум виконував також важливу сільськогосподарську функцію: його використовували в традиційному садівництві для збирання й зберігання води в садах-чаїрах. Для цього посудини закопували в землю на певній відстані одна від одної. Вода поступово випаровувалася через стінки посудини, повільно зрошуючи навколишній ґрунт, а за потреби її можна було використовувати безпосередньо для поливу саду [2]. Фактично, хум виконував роль примітивної, але ефективною системи крапельного зрошення, що свідчить про високий рівень агрокультурних знань кримських татар.

І. Тесленко, описуючи крупногабаритну тару, зазначає, що у Середній (Центральній) Азії аналогічні посудини називалися «хуми», у Грузії – «чурі», «тагарі», «квеврі», у Вірменії – «караси» [10]. Це вказує на широке розповсюдження посудин такого типу у культурі народів Причорноморсько-Середземноморського регіону й тюрко-ісламського світу.

3.5. Йібрик (Yibriq) – мініатюрний глечик для води та напоїв

Йібрик – мідний і/або керамічний мініатюрний глечик пластичної, складної форми з невеликим носиком, вигнутою ручкою і кришкою (термін використовується за Б. Грінченком), що відкидається [6, с. 308]. Термін походить від арабської мови, де означає «посудина для води з носиком,

зроблена з глини або міді». Йібрик у кримськотатарському побуті дуже близький до арабського аналогу за утилітарним призначенням (рис. 5). Дещо різнилися тільки його форма, що у кримському регіоні набула характерних рис [2].

Рис. 5. Йібрик. Теракота, полива. XVIII ст. Приватне зібрання. Білогірськ, АРК

Хоча у кримськотатарській традиції йібрик використовувався переважно в кавовій церемонії – каву готували в металевому кавнику джезві, а потім переливали в йібрик перед подачею, – його первісна етимологія та конструкція однозначно пов'язані з подачею води. Об'єм йібрика – від двох до шести фільджан (скляночок) по 40 мл, що відповідає логіці подачі рідини невеликими порціями [2].

4. Морфологічний аналіз: взаємозв'язок форми та функції

Порівняльний аналіз п'яти основних типів водоносного посуду виявляє чітку закономірність: кожен конструктивний елемент посудини – форма тулуба, конфігурація горловини, тип дна, наявність і розташування ручок, наявність або відсутність носика – безпосередньо зумовлений її функціональним призначенням.

Горловина є найбільш функціонально навантаженим елементом водоносного посуду. У гугюмі вона має лійкоподібну форму для швидкого набору води з джерела; у сураїлі – звужену тюльпаноподібну конфігурацію зі спеціальною «пасткою» для осаду, що виконує роль фільтра; у кумані – високу лійкоподібну форму, що запобігає розхлюпуванню;

у хумі – широке відкрите горло з масивними вінцями, адаптоване для заповнення великих об'ємів.

Система зливів також варіюється залежно від призначення. Гугюм не має зливного носика взагалі – вода виливається через горло, що забезпечує контроль потоку при щоденному використанні. Куман, навпаки, обладнаний трубчатим носиком із тонким вихідним отвором, що формує вузький струмінь, оптимальний для ритуального омовіння з мінімальною витратою води. Сураіль також не має окремого носика – вода тече через горловину, де відбувається фільтрація.

Ручки водоносного посуду конструктивно відображають спосіб його транспортування й використання. Гугюм має одну велику ручку від горла до плеча – для перенесення на значні відстані від джерела. Сураіль – ручку від горловини до середини тулуба – для контрольованого розливу. Хум може мати дві маленькі ручки або не мати їх зовсім, адже його встановлювали стаціонарно.

Дно посудин також функціонально диференційоване. Пласке широке дно кумана забезпечує стійкість при встановленні на мангал для підігрівання води. Конусоподібне дно хума оптимізоване для заглиблення в ґрунт. Стійке дно середнього розміру в гугюма дозволяє ставити його на будь-яку поверхню.

5. Техніки оздоблення водоносного керамічного традиційного посуду кримських татар

Декоративне опорядження кримськотатарського керамічного посуду для води суттєво відрізняється від імпортного поліхромного репрезентативного посуду. Головна відмінність полягає у принциповій відсутності суцільної глазури як свідомому технологічному рішенні, продиктованому функціональними вимогами.

Як було показано вище, гугюм, сураіль та хум у переважній більшості випадків не покривалися поливою, щоб пористі теракотові стінки зберігали здатність до випаровування, забезпечуючи природне охолодження води. Ця група багатопоорційного посуду для напоїв суттєво відрізняється від форм

столового посуду для молока, щербета та наїдків – касою (кесе), табаком, сютлюком, май бардаги, чельтеком, та ін., які завжди вкривалися шкливом всередині так частково назовні. Куза, що використовувалася для засолювання, глазурувалася завжди зсередини й частково зовні – тут глазур виконувала функцію герметизації. Навіть бал бардак' (посудина для меду) покривався поливою з обох боків. Цебто, відсутність глазури на водоносному посуді – це не ознака «простоти» виробу, а його ключова конструктивна характеристика [2; 9].

Р. Скибін зазначає, що властивості теракотових гончарних виробів випаровувати вологу завдяки пористим стінкам цілеспрямовано використовувалися для охолодження рідин у теплу пору року. В інших випадках – для утворення щільності – теракотові вироби проходили обробку різними методами: молочінням, глазуруванням, вошенням, чорнолощенням [2]. Таким чином, вибір між глазурованою та неглазурованою поверхнею був усвідомленим технологічним рішенням майстра-гончаря.

Разом з тим водоносний посуд не був позбавлений декоративного оздоблення. На неглазурованих виробах застосовувалися такі техніки, як гравіювання (прокреслювання візерунків по сирій глині до випалу), вдавнення пальцем, штампом або гребінцем, розпис білим ангобом, насічка, наліпки у вигляді конусів та валиків [10]. Ці техніки могли використовуватися як самостійно, так і в різних комбінаціях. На глечиках XV ст. серед мотивів розпису найбільш популярними були прямі вертикальні або похилі лінії і хвилі; вертикальні смуги штрихування; «ялинка» або «риб'яча кістка»; зигзаги, меандри, спіралі та кола [10].

Поливний посуд, що побутовував у Криму впродовж XIV–XV ст., також міг використовуватися для рідин, демонстрував значно ширший арсенал декоративних засобів. А. Ібрагімова та І. Тесленко виділяють кілька типів оздоблення: кераміку з монохромною глазурю без додаткового декору; кераміку з гравіюванням на ангобній основі

під зеленою, коричневою чи жовтою поливою; вироби з поліхромною підглазурною розцвіткою й орнаментом сграфіто, виконаним дво- або тризубим різцем. Серед орнаментальних мотивів переважали рослинні, геометричні та рослинно-геометричні композиції з концентричним, радіальним або суцільним принципами побудови [7; 10].

Поливна кераміка із Солхату і Кафі відзначалася яскравою поліхромною розцвіткою (зелена, коричнева й жовта), широким застосуванням виїмчастого фону, який створював на внутрішній поверхні чаші або тарелі додатковий теплий коричневий тон і рельєфність малюнка. Задля здешевлення продукції поливні вироби нерідко лишали без декору – монохромними [7]. Специфічну техніку оздоблення – ліпний декор у техніці «прищеп» – застосовували переважно для орнаментування вінець столового посуду, зокрема табаків (таць) [2].

6. Вода в культурі кримськотатарського народу: побутовий, ритуальний та агрокультурний виміри

Аналіз типології водоносного посуду дозволяє виділити три основні сфери використання води у кримськотатарській традиційній культурі, кожна з яких породила специфічні керамічні форми.

Побутова сфера представлена гугюмом і сураїлем. Гугюм – це посудина що використовувалася «на ходу»: його форма оптимізована для перенесення води з джерела або криниці до дому на щоденній основі. Сураїль – посудина «для дому»: він призначений для зберігання, охолодження та розливу води в домашніх умовах, при цьому вбудована система фільтрації підвищує якість питної води.

Ритуальна сфера представлена куманом, чия форма повністю визначена потребами ісламського малого омовіння – абдесту. Мусульманин зобов'язаний здійснювати абдест перед кожною з п'яти (суніти) щоденних молитов (намаз), і куман став спеціалізованим інструментом для цієї процедури. Форма носика забезпечує тонкий контрольований струмінь для економного

омовіння рук, обличчя та стоп. Пласке широке дно дозволяє підігрівати воду на мангалі для комфортного здійснення абдесту у холодний сезон [2].

Агрокультурна сфера представлена хумом. Система заковування хумів у садах-чаїрах для повільного зрошення ґрунту свідчить про глибоке розуміння кримськими татарами фізичних властивостей теракоти. Ця практика є локальним варіантом давньої техніки «гличикового зрошення» (pitcher irrigation), відомої у різних регіонах Близького Сходу, Центральної Азії та Середземномор'я.

Варто також зазначити, що вода відіграла важливу роль і в інженерному контексті: археологи фіксують керамічні водогони (водопровідні труби) в Солхаті, Кафі, Чембало (Балаклаві) та Судаку. У Кафі система водопостачання, влаштована генуезцями, налічувала чотирнадцять магістральних водогонів і експлуатувалася протягом шести століть – до 1888 р. [1;10]. Керамічні труби виготовлялися на гончарному крузі, мали циліндричну форму з розтрубом устям та кільцевим манжетоподібним виступом.

Висновки.

1. У кримськотатарській традиції виділяється щонайменше п'ять основних типів керамічного посуду, безпосередньо пов'язаних зі зберіганням, транспортуванням та ритуальним використанням води: гугюм (перенесення питної води), сураїль / сурахі (зберігання, охолодження та фільтрація води), куман (ритуальне омовіння – абдест), хум (великоформатне зберігання та агрозрошення) та йібрик (подача рідин). Кожна з цих форм має чітко визначене функціональне призначення, що відображається в її типологічних характеристиках.

2. Морфологія водоносного посуду демонструє послідовну реалізацію принципу «форма слідує за функцією». Конфігурація горловини, тип зливу, форма дна, кількість і розташування ручок, габарити – усі ці параметри безпосередньо зумовлені способом використання посудини. Особливо показовим є різноманіття горловин: лійкоподібна

(гугюм), тюльпаноподібна з фільтрувальною шийкою (сураїль), висока лійкоподібна з носиком (куман), широка відкрита (хум).

3. Ключовою композиційною й декоративною характеристикою кримськотатарського посуду для води є свідомо відсутність суцільної глазури. На відміну від столового та столового посуду для молока, щербету та наїдків, які традиційно вкривали поливою, водоносні посудини навмисно лишали неглазурованими, щоб зберегти природну пористість теракотових стінок і забезпечити охолодження води шляхом випаровування. Ця закономірність простежується на всіх типах посуду для води – від мініатюрного гугюму до масивного хуму – і є маркером функціональної приналежності виробу.

4. Декоративне оздоблення традиційного водоносного керамічного посуду кримських татар здійснювалося переважно неглазурними техніками: гравіюванням, розписом білим ангобом, вдавненням, нанесенням насічки, ліпним декором. Ці техніки не порушували пористість стінок і водночас задовольняли естетичні потреби корситувачів. Асортимент

орнаментальних мотивів включав геометричні (зигзаги, спіралі, ромбічні сітки), рослинні й комбіновані композиції, що відображали загальнокримський стиль із впливами візантійської, кавказької, близькосхідної, анатолійської, середземноморської декоративних традицій.

5. Водоносний посуд охоплює три ключові сфери кримськотатарської традиційної культури: побутову (щоденне водоносіння й зберігання), ритуальну (ісламська практика абдесту) й агрокультурну (система крапельного зрошення у садах-чайрах). Ця поліфункціональність засвідчує глибоку інтеграцію керамічного ремесла в усі аспекти життя кримськотатарського суспільства.

6. Подальше дослідження теми потребує залучення нових археологічних матеріалів, збереження зразків з музейних фондів і приватних колекцій, а також порівняльного аналізу кримськотатарського водоносного посуду з аналогічними формами сусідніх культур – османською, кавказькою та центральноазійською – для визначення ступеня типологічної спорідненості й шляхів культурних запозичень.

Література:

1. Абдулаєва Г. А. Кримські татари. Від етногенезу до державності. Зелений пес. Київ, 2021. 406 с.
2. Аблялімова-Чийгоз Е. Н., Сеїтаблаєв А. Ш., Абдулаєва Е. А., Скибін Р. В., Доценко Д. С. Артбук «Кримськотатарська кераміка». Проєкт «Zincir / Ланцюг». Київ, 2023. 50 с.: іл.
3. Акчуріна-Муфтієва Н. М. Історіографія вивчення кримськотатарського народного декоративного мистецтва. Східний світ. 2007. № 1. С. 16–22.
4. Біляєва С. О. Слов'янські та тюркські світи в Україні (з історії взаємин у XIII–XVIII ст.) / Біляєва С.; Нац. акад. наук України, Ін-т археології. Київ : Ун-т «Україна», 2012. 524 с.
5. Боданінський У. А. Археологічне та етнографічне вивчення татар у Криму. Реконструкція народного господарства в Криму. Вип. 2. Сімферополь, 1930. 31 с.
6. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Том 2: З–Н / Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина»; Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Київ: Друкарня Акційного Товариства Н. Т. Корчак-Новицького у Києві, 1908. 573 с.
7. Заатов І. А. Кримськотатарське образотворче і декоративно-прикладне мистецтво ХХ ст. (Генезис, еволюція, сучасний стан). Сімферополь: Доля, 2002. 280 с.
8. Ібрагімова А. М. Бахчисарайський Ханський палац XVI–XVIII ст. Ін-т археології НАН України. Сімферополь: Доля, 2013. 365 с.: іл.
9. Скибін Р. В. Створення авторського стилю поліхромного розпису керамічних виробів, в традиційній культурі кримських татар. URL: <https://rustemskybin.com/pages/about> (дата звернення: 12.03.2026 р.).
10. Тесленко І. Б. Кераміка Криму XV століття. Київ: Інститут археології Національної академії наук України, 2021. 308 с.
11. Чабанова М. А. Кримськотатарська. Як ця мова вижила? Мамуре Чабанова: «Мовне питання» / ведуча Богдана Романцова. Українер: 2026. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bvOE7drndUI> (дата звернення: 10.03.2026).
12. Школьна О. В. Бинчики в культурній традиції України кінця XIX – середини ХХ століття. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2014. Вип. 10. С. 285–293.

13. Школьна О. В. Типологія та мотиви оздоблення групи східного тонкокерамічного посуду країн Кавказу та Середньої Азії в XX – на початку XXI ст. *Сучасне мистецтво* : наук. зб. Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. Київ: Фенікс, 2016. Вип. XII. С. 203–208.

References:

1. Abdulaeva, H. A. (2021). Krymski tatory. Vid etnogenezu do derzhavnosti [Crimean Tatars. From ethnogenesis to statehood]. Kyiv: Zeleni pes [in Ukrainian].

2. Abliialimova-Chiigoz, E. N., Seitablaiev, A. Sh., Abdulaeva, E. A., Skybin, R. V., & Dotsenko, D. S. (2023). Artbuk «Krymskotatarska keramika». Proiekt «Zincir / Lantsiuh» [Artbook "Crimean Tatar Ceramics". Project "Zincir / Chain"]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Akchurina-Muftiieva, N. M. (2007). Istoriohrafia vyvchennia krymskotatarskoho narodnoho dekoratyvnoho mystetstva [Historiography of the study of Crimean Tatar folk decorative art]. *Skhidnyi svit*, 1, 16–22 [in Ukrainian].

4. Biliaieva, S. O. (2012). Slovianski ta tiurkski svity v Ukraini (z istorii vzaiemyn u XIII–XVIII st.) [Slavic and Turkic worlds in Ukraine (from the history of relations in the 13th–18th centuries)]. Kyiv: Un-t «Ukraina» [in Ukrainian].

5. Bodanynskiy, U. A. (1930). Arkheolohichne ta etnohrafichne vyvchennia tatar u Krymu [Archaeological and ethnographic study of Tatars in Crimea]. *Rekonstruktsiia narodnoho hospodarstva v Krymu*, 2. Simferopol [in Ukrainian].

6. Hrinchenko, B. D. (1908). Slovar ukrainskoi movy. Tom 2: Z–N [Dictionary of the Ukrainian Language. Vol. 2: Z–N]. Kyiv: Drukarnia Aktsiinoho Tovarystva N. T. Korchak-Novytskoho [in Ukrainian].

7. Ibrahimova, A. M. (2013). Bakhchysaraiskyi Khanskyi palats XVI–XVIII st. [Bakhchisarai Khan's Palace, 16th–18th centuries]. Simferopol: Dolia [in Ukrainian].

8. Skybin, R. V. (2023). Stvorennia avtorskoho stylu polikhromnoho rozplysu keramichnykh vyrobiv, v tradytsiinii kulturi krymskykh tatar [Creating an original style of polychrome painting of ceramic products in the traditional culture of Crimean Tatars]. Retrieved from <https://rustemskybin.com/pages/about> [in Ukrainian].

9. Teslenko, I. B. (2021). Ceramics of Crimea in the 15th century. Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

10. Chabanova, M. A. (2026). Krymskotatarska. Yak tsia mova vyzhyla? [Crimean Tatar. How did this language survive?]. *Ukrainer*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=bvOE7drndUI> [in Ukrainian].

11. Shkolna, O. V. (2014). Bynchyky v kulturnii tradytsii Ukrainy kintsia XIX – seredyny XX stolittia [Bynchyky in the cultural tradition of Ukraine from the late 19th to the mid-20th century]. *Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhennia kulturnoi spadshchyny*, 10, 285–293 [in Ukrainian].

12. Shkolna, O. V. (2016). Typolohiia ta motyvy ozdoblennia hrupy skhidnoho tonkokeramichnoho posudu krain Kavkazu ta Sereidnoi Azii v XX – na pochatku XXI st. [Typology and decoration motifs of Eastern fine ceramic ware of the Caucasus and Central Asia in the 20th – early 21st centuries]. *Suchasne mystetstvo*, XII, 203–208 [in Ukrainian].

13. Zaatov, I. A. (2002). Krymskotatarske obrazotvorche i dekoratyvno-prykladne mystetstvo XX st. (Henezys, evoliutsiia, suchasnyi stan) [Crimean Tatar fine and decorative-applied art of the XX century (Genesis, evolution, current state)]. Simferopol: Dolia [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.04.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)